

ГЕОГРАФИЯ ИЛИМДЕРИ
ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАУКИ
GEOGRAPHICAL SCIENCES

Садыралиева Н.И.

**ТАЛАС РАЙОНУНА КАРАШТУУ А. НУРЖАНОВ
 АТЫНДАГЫ АЙЫЛ АЙМАГЫНДАГЫ АЙРЫМ ТОПОНИМДЕРДИН
 КЕЛИП ЧЫГУУСУ ЖАНА ГЕОГРАФИЯСЫ**

Садыралиева Н.И.

**ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ГЕОГРАФИЯ НЕКОТОРЫХ
 ТОПОНИМОВ В СЕЛЬСКОМ ОКРУГЕ ИМЕНИ А.НУРЖАНОВА
 ТАЛАССКОГО РАЙОНА**

N.I. Sadyralieva

**THE ORIGIN AND GEOGRAPHY OF SOME
 TOPONYMS OF THE RURAL DISTRICT BY NAME A.NURZHANOV
 OF TALAS DISTRICT**

УДК:81'373.21(4/9)

Макалада Талас облусунун Талас районуна караштуу А.Нуржанов айыл аймагындагы айрым топонимдердин келип чыгуусу жана алардын географиялык жайгашуусу каралган. Бизге белгилүү болгондой жер, суу аталыштарын жанылоодо көптөгөн аталыштар бурмаланылууда, ошондой эле кээ бир жер, суу аталыштарын жаптарыбыздын жана жарандарыбыздын кененирээк билүүсү чоң мааниге ээ. Анткени жер, суу аталыштарын жашоо-турмушубузда кылымдар бою ата бабаларыбыз колдонуп келгендиктен аталыштарды таанып билүүбүз зарыл. А.Нуржанов айыл аймагын түзүп турган эки айылдын географиялык абалы, алардын аттарынын жана айрым чоң объектилердин аталыштарынын келип чыгуу себептери изилденди. Бул изилдөөнүн жыйынтыктары айылдын ар бир жараны үчүн маанилүү жана кийинки урпактарга жер, суу аттары боюнча маалымат жеткирүүдө, тарых, география, мекен таануу сабагынын мугалимдери айыл же болбосо аймак таануу темаларын окутууда колдонууга жардам берет.

Негизги сөздөр: Талас, Култай, А.Нуржанов айылдык аймагы, топоним, мектеп, география.

В статье рассмотрены некоторые топонимы сельского округа имени А.Нуржанова Таласского района, их происхождение и географическое положение. Насколько нам известно названия многих мест, водоёмов со временем могут интерпретироваться. Нынешнее положение и граждане должны знать значение названий этих объектов и их происхождение. На протяжении многих веков наши предки использовали их и мы должны знать названия этих мест. В статье рассмотрено географическое положение двух сел входящих в сельский округ имени А.Нуржанова, изучены некоторые крупные объекты в этих селах и их происхождение. Результаты этого исследования очень важны для местного населения этого округа, так как, для них дает информация происхождение некоторых топонимов. Молодое поколение узнает почему именно так был

назван определенный объект. Также учителя истории, географии, краеведение могут использовать эту информацию на своих занятиях.

Ключевые слова: Талас, Култай, сельский округ А.Нуржанова, топоним, школа, география.

In the article some toponyms of the rural district named after A.Nurzhanov of Talas district, their origin and geographical position are considered. As far as we know the names of many places, rivers can be interpreted over time. The present situation and citizens should know the meaning of the names of these objects and their origin. For centuries, our ancestors used them for protection of many centuries, and we need to know the names of these places. The article examines the geographical location of two villages in the rural district named after A.Nurzhanov, studied some large objects in these villages and their origin. The results of this study are very important for the local population of this district, since, for them, the origin of certain toponyms gives information. A young people will learn why this is how a particular object was named. Also teachers of history, geography, natural science can use this information in their classes.

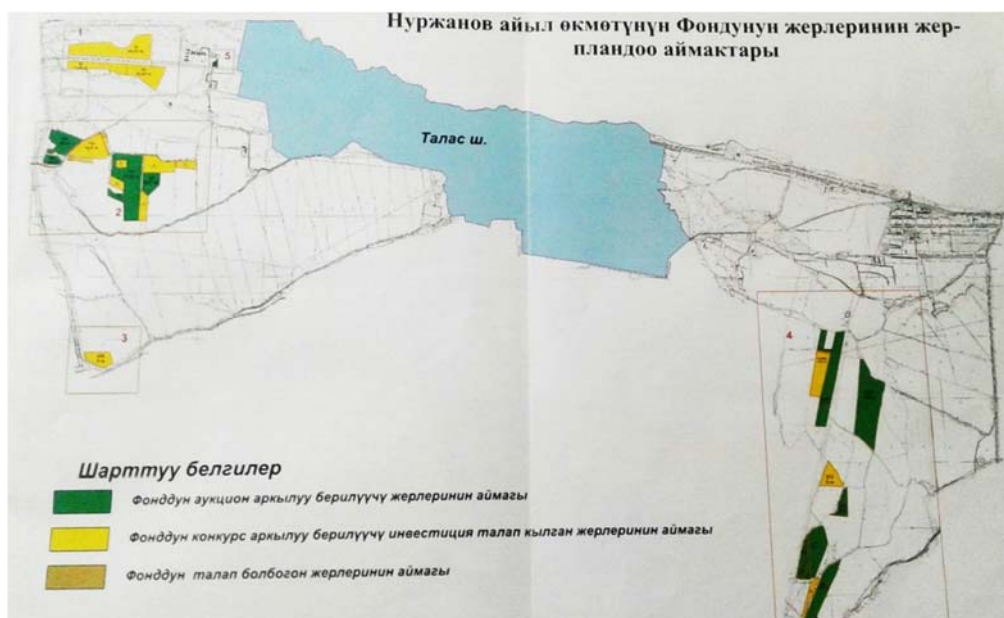
Key words: Talas, Kultai, rural district A.Nurjanov, toponym, school, geography.

Термин -Топоним (грек тилинен «Топос» (topos) – «жер, орун» жана онома (onoma) – «ат, аталыш») – сөздөрүнөн келип чыккан жана географиялык бирдиктердин аталышын түшүндүрөт [2].

Акматбек Нуржанов айылдык аймагынын географиялык мүнөздөмөсү. Акматбек Нуржанов айылдык аймагы Талас облусундагы Талас районунун чыгыш тарабынан орун алып, Талас дарыясынын жээгин бойлой, Талас өрөөнүнүн борборунда жайгашкан. А.Нуржанов айылдык аймагы райондук борбордон Көк-Ой айылынан 12 км, облустун борбору Талас шаарынан 7 км, жакынкы темир жолдон 110 км. алыстыкта жайгашкан. Жалпы аянты 33320 га

түзөт. Деңиз деңгээлинен 1500м бийиктикте орун алган. Аймактын рельефи ар түрдүү. Айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүргөн аянттар көбүнчө Талас дарыясына жакын түзөң бөлүктөрдө. Климаты деңиз деңгээлинен олуттуу бийикте жана түрдүү татаал рельефте калыптанат, кескин континенталдуу, кургак деп мүнөздөөгө болот. Эң төмөнкү температура -40° , эң жогорку $+36^{\circ}$. Жалпысынан мезгил алмашуу жазында 11-мартка, күзүндө 24-ноябрга туура келет. Анда 90 күн кар жатат, ал эми айрым жылдары 130 күнгө чейин кыш болот. Кар болжол менен ноябрда түшөт да, 31-мартта кетет. Жер кыртышы өрөөндүк жана тоолуу-өрөөндүк болуп саналат. Эң кеңири таркаганы ачык кара коңур кыртыш, ал өрөөнүнүн тоо этектерине туура келет. Эң көп өстүрүлгөн айыл чарба өсүмдүктөрү: төө буурчак, көп жылдык чөптөр, картошка, кулпунай, дан өсүмдүктөрү (буудай, арпа) жана май чыгаруучу өсүмдүктөр. Негизинен А.Нуржанов айылдык аймагы эки айылдан турат: Көк-Токой, Жон-Арык айылдары.

Азыркы А.Нуржанов айылдык аймагы 1929-жылы Кыргыз АССРи Талас кантону, Дмитриевка с/с Ленин атындагы колхоз. 1930-жылы Кыргыз АССРи Талас району, Дмитриевка с/с Ленин атындагы колхоз. 1936-1939-жылдары Кыргыз ССРи Талас району, Дмитриевка с/с Ленин атындагы колхоз. 1939-1944-жылдары Кыргыз ССРи Фрунзе областы, Талас району, Ленин атындагы колхоз. 1944-1956-жылдары Кыргыз ССРи Талас областы, Ивано-Алексеевка с/с Ленин атындагы колхоз. 1956-1957-жылдары Кыргыз ССРи, Фрунзе областы, Талас району, Ивано-Алексеевка с/с Ленин атындагы колхоз. 1959-жылы Кыргыз ССРи, Талас районунун Кырк-Казык селолук советинин, Ленин атындагы колхозу болуп аталып, ага беш айыл Жон-Арык, Орто-Арык, Таш-Арык, Ак-Жар, Көк-Токой айылдары кирген. 1990-жылы Жон-Арык айылы деп аталып. 1995-жылдын 3-мартында А.Нуржанов айылдык аймагы болуп өзгөрүлгөн жана азыркы учурда дагы А.Нуржанов атындагы айылдык аймагы болуп аталып келет [3].

1-сүрөт. А.Нуржанов айылдык аймагынын план картасы.

Акматбек Нуржанов айылдык аймагындагы айрым топонимдердин келип чыгуусу:

Жон-Арык: Географиялык топонимдин Жон-Арык деп аталып калышынын себеби (тарых сабагынын мугалими Жакыпбеков Бекболот Казакбаевичтин айтымында), бул айылдын азыркы жайгашкан ордунун баш жагы оюнураак келген, ортосу болсо дөң, бийик жери жон болгон. Анан эл дөңдөн арык жүргүзүп, Жон-Арык деп аталып, үйлөр салынып адамдар көчүп келип ошонун негизинде айыл негизделген. Ал учурда колхоз совхоздордун аталышы жердин аталышы менен байланыштуу болгон. Жон-Арык айылында негизинен култайлар жашаган [4].

Култай: Географиялык топоним култай деген сөз азыркы А.Нуржанов айылдык аймагында жашаган жергиликтүү элдин түпкү теги жана култай уруу-

сунан тараган эл деп айтылып келет. Илгерки өткөн заманда эңшегей бою Эр Эшим деген баатыр чыгып, Ташкенден бери көздөй кыргыздын жерлеринде жашайт экен. Кийин Эшим чыгыштагы кыргыздарды кытайлар, калмактар чаап алып бүлүнтүп жаткан экен деген кабар угат. Анан бул жерден миң кол алып, ошол чыгышты көздөй аттанып жөнөйт. Бул жерде болсо катагандын хан Турсуну болот, ошого Эшим дайындап кетет, ушундай коогаланда биздин элди дагы чаап кетпесин, баш көз болуп тур деп Турсунга дайындап кетет. Эр Эшим кеткенден кийин эки жыл бою кабар келбейт, дайынсыз болот. Ал убакта байланыша турган эч нерсе жок, Эшимден кабар келбей койгондон кийин хан Турсундун пейили бузулуп, Эшимдин элин, жерин чабат. Өзүнө караштуу кылып мал мүлкүн айдап, кыз кыркынын ыйлатып

кетет. Анан эстүү кишилер чогулуп алып, Эр Эшимге кабар кылабыз деп жигиттерин жөнөтүшөт. Жигиттерин кош аттап жөнөтүшөт кош аттап дегени, бир атты минип бир күн жол жүрсө ал атты эртеси бош коюп, берки аттарды айдап, жыйып, жол тартып кете берет. Чыгыш жакта чындап эле кытайлар, калмактар кыргыздарды чаап алып, кыздарын ыйлатып жаткан. Элдери болсо Эр Эшим келсе, силердин кыздар дагы биздин кыздардай ыйласын деп жаткан экен. Ошентип кабар Эр Эшимге жетет, хан Турсун биздин элди чаап, өзүнө каратып алыптыр деп угат. Кабарды уккандан кийин Эшимдин Шарткула деген аты болот экен, аны минип, колунун жарымын таштап, жарымын ээрчитип жүрө берет. Калган жигиттерине айтап, силер жай, шашпай келгиле, баарыбыз кетип калсак, качып кетти деп. Ошентип жол тартып олтурат, анан Ташкенден берки жерине чектеп барса, чындап эле элин чаап кеткен экен. Анан ал жерди кыдырып көрүп тоодогу кыргыздарды, ойдогу казактарды, калгандарын чогултуп, акырын кол курай берет. Бир күнү хан Турсун кошундан кайрылып келип, баягы жерге келет аттарын коё берип жайланышып калганда Эр Эшимдер кыйкырып, кол салышат. Хан Турсунду ошол жерден өлтүрүп, хан Турсундун Дуулат деген инисинин мончоктой келинчеге болот экен. Аны колго түшүрүп, Дуулатты өлтүрүп салышат. Ошентип аларды чабат, хан Турсунга сөз калат, убадага турбаган, элдин убалы жетсин сага деп аны чаап алат. Эли күлүп, сүрүлүп Афганистандын Жылдыз деген жерине чейин сүрүлүп кетишет. Анан бир айтымда айтылат, Эр Эшим хан Турсунду чаап кайра тургузгандан кийин, колго түшкөн Дуулаттын келинчегине нике кыйып алган дейт, бир айтымда башка бирөө алган дейт. Ошол келинден үч уул төрөлөт. Улууусу – Кулжыгач, ортончусу – Колпоч, кичүүсүнүн аты Култай. Кулжыгач деген абдан бай киши болгон экен. Жайнаган аппак боз үй тигип, келин-кесек ыйбаа кылып, аны Кулжыгач ата дебестен, Ак кийиз ата деп коюшчу экен. Ошентип Кулжыгачтын тукуму Ак кийиз деп атыгып кетет, Колпоч Колпоч бойдон Култай Култай бойдон көбөйүп Култай эли уруусу пайда болгон [1].

Талас-Арык: Талас-Арык деп азыркы Көк-Токойдун аймагы аталып келген себеби (кыргыз тили сабагынын мугалими Давлеталиев Уланбек Усонбековичтин айтымында), Талас дарыясынан жасалма жол менен айылга дыйканчылык кылуу максатында канал казылып суу тартылган ошонун негизинде жергиликтүү калк Талас-Арыгы деп атап келишкен. Айыл Тараз-Талас-Суусамыр унаа жолунун боюнан орун алып, Маймак темир жол бекетинен 106 чакырым аралыкта жайгашкан. Элетте 450 түтүн эл жашап, орто мектеп, бала бакча, клуб, китепкана, күрөш залы, мечит, медициналык пункту бар. Калкынын негизги бөлүгү мал чарбасы жана дыйканчылык менен эмгектенишет [4].

Көк-Токой: Талас районунун Көк-Токой айылы 1929-жылы негизделген. Мурда Кырк-Казык айыл кеңешине караштуу болгон (кыргыз тили сабагынын мугалими Давлеталиев Уланбек Усонбековичтин айтымында), Көк-Токой айылы А.Нуржанов атындагы

колхоздун аймагында жайгашкан. Айыл турган жер көктөп турган чытырман токой болуп, аны жергиликтүү калк четинен кыйып, айылга айландырган мындан улам айыл Көк-Токой деп аталган. Айылдын ички көчөлөрү Талас дарыясынын жээгиндеги токойго барып такалат. Бул аймактарда кожогат, малина, бүлдүркөн өсөт. Район боюнча эң көп кулпунай аянттары ушул аймакта жайгашкан. Дарыянын жээгинде козу карындар көп өсөт.

Акматбек Нуржанов: Жон-Арык айылындагы Жон-Арык орто мектеби 1975-жылы октябрь айында ишке киргизилген. Топонимдин А.Нуржанов деп аталып калышынын себебе, А.Нуржановдун 1939-жылдан мектепте мугалим, окуу бөлүмүнүн башчысы, директор, райондун башчысы болуп, көптөгөн сыйлыктарды багындырган. Сыйлыктары жана эмгеги элге белгилүү жана элет эли үчүн билим берүү жаатында салымы чон деген негизде, жергиликтүү калк тарабынан демилге көтөрүлүп жогорку кеңештин колдоосу менен 1995-жылды 27-мартта Жон-Арык атындагы орто мектебин, А.Нуржанов атындагы орто мектеп деп атын өзгөрткөн. Ошол эле жылы аталган мектепте А.Нуржанов атындагы музейи ачылып ал жерде анын колдонгон буюмдары жана иш кагаздары, сүрөттөрү сакталып турат [1].

Акматбек Нуржанов айылдык аймагынын аталышы: Жон-Арык айылдык аймагы, географиялык топоним А.Нуржанов айылдык аймагы деп 1995-жылы аталган. Аймактын аталуу себеби айылдын ардактуу атуулдарынын бири болгон А.Нуржановдун ысымы жергиликтүү эл тарабынан өзү жашаган айыл жергесинде сыймыктуу аталып жүрүү үчүн кийинки урпактарга аты өчпөсүн деген максатта ысымы ыйгарылып учурда аталып келет.

А.Нуржанов [1922, Талас району, Кызыл-Туу (мурунку Кырк-Казык) айылы – 1987, ошол эле жер] айыл чарба өндүрүшүнүн ишмери, социалистик эмгектин баатыры (1971). Улуу Ата Мекендик согушка катышкан. 1939-жылдан мектепте мугалим, окуу бөлүмүнүн башчысы, директор, райондун башчысы, 1953-1960-жылдары Кыргызстандын КП Талас райкомунун бөлүм башчысы, катчысы, экинчи катчысы. 1960-жылдан Талас районундагы Ленин атындагы колхоздун башкармасынын төрагасы. Ал башкарган колхоз сегиз жылдык планы төрт жылда аткарып пландан тышкары мамлекетке 44802 ц эгин, 1790 ц тамеки, 5352 ц эт, 7164 ц сүт, 491 ц жун саткан. СССР Жогорку советинин (1974-1979). Кыргыз ССР Жогорку советинин (1967-1971) жылдарынын депутаты. Эки Ленин ордени, Эмгек Кызыл туу, Эл достугу, Кызыл жылдыз ордендери менен сыйланган.

Шеркулов Шекербек атындагы орто мектеби: Көк-Токой айылына караштуу Ш.Шеркулов атындагы орто мектеби 1963-ж. курулуп 1964-ж. ишке киргизилген. 1992-ж. аталган орто мектеби Ш.Шеркулов деп аталган. Мектеп географиялык топонимдин аталуу себеби, Ш.Шеркулов Талас элине гана эмес Кыргызстанга эмгек синирген артисти, көптөгөн белгилүү кыргыз күүлөрүнүн ээси, залкар комузчу болгон. Мына ушундай эмгектердин негизинде элдин колдоосу менен аты айыл мектебине ыйгарылган.

Ш.Шеркулов 1902, Талас өрөөнү, Кырк Казык айылы (азыркы Жон-Арык айылы) – 1980, ошол эле жер – комузчу, КР эмгек синирген артисти (1944). Комуз чертүүнү атасы Шеркулдан үйрөнгөн. 1926-жылы Токтогулга кезигип, андан таалим алган. 1931-жылдан колхоздо бригадир, 1937-1963-жылдары. Кыргыз мамлекетинин Филармониясынын артисти, 1965-1969-жылдары. Талас элдик театрда иштеген. Элдик жана залкар комузчулардын күүлөрүн чебер аткарган. Өзүнүн “Жүрөк толкуйт”, “Жаштар маршы”, “Тынчтык күүсү”, “Кыз кыял”, “Карылыктын алды”, “Эсен бол”, “Эмгек бакыты” сыяктуу белгилүү күүлөрү бар. Кыргыз искусствосунун (1939-ж.) жана кыргыз адабияты менен искусствосунун (1958-ж.) Москвада өткөн он күндүктөрүнө катышкан. “Ардак белгиси” ордени жана медалдар менен сыйланган [1].

Жыйынтыктап айтканда Талас облусунун Талас районуна караштуу А.Нуржанов айылдык аймагынын айрым бир географиялык топонимдерине токтолуп, азыркы учурдагы мурунку тарыхый жер, суу

аталыштарынын келип чыгуу себебин, өзгөрүлгөн атын билбей, тааныбай калып ар кандай аталышта аталып жүргөндүгүнө байланыштуу аталган айрым аймактардын айыл, мектеп, канал аталыштарынын келип чыгуусуна токтолдук, жергиликтүү калктын, санжырачы ак сакалдардын берген маалыматтарынын негизинде жазылып, изилденилди.

Адабияттар:

1. Талас облусу: Энциклопедия / А.Карыпкулов, Кыргыз Республикасынын башкы редакциясы. - Б.: Кыргыз Энциклопедиясынын башкы редакциясы, 1995. - 316-б.
2. Что такое топонимика? Из истории географических названий. - Москва. Башкы редактор Академик Г.В. Степанов. – Москва: «Либроком», 2014. - 3-б.
3. Талас облусунун Талас районундагы А.Нуржанов айыл өкмөтүнүн айыл чарба жерлерин кайра бөлүштүрүү фондунун жерлерин пайдалануунун келечек планы. - Б. 2006. - 4-8 бб.
4. Turmush kg. АКИpress: маалымат булагы.

Рецензент: к.геогр.н., доцент Акматова Р.Т.